

Чи може зріла демократія бути неліберальною?

Олександр Романюк,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії і політології
Харківської державної академії культури

Останнім часом російські політики і політологи все наполегливіше поширюють думку, що Російській Федерації, як і багатьом іншим країнам, що не належать до євро-американської цивілізації, ліберальна демократія не підходить, а отже треба створювати свою, „тубільну демократію”. При цьому заперечуються загальновизнані стандарти демократичного врядування. У цій статті автор прагне довести: 1) зріла демократія не може бути неліберальною; 2) за моделями „демократій”, альтернативних ліберальній, приховуються спроби прикрити демократичним фасадом недемократичні за своєю суттю правління.

Поняття ліберальної демократії

Дефініція „ліберальна” походить від латинського слова **libertas**, що українською означає **воля, свобода**. Вона зазвичай використовується як синонім поняття „вільна”. Закріплення цієї дефініції у політичній думці пов’язане зі створенням ідеології лібералізму, згідно з якою свобода індивіда визнається головною цінністю суспільства; джерелом суспільного прогресу проголошується вільна конкуренція, а його економічною основою – приватна власність; роль держави зводиться до встановлення раціонального правового порядку та стеження за його дотриманням у процесі саморегуляції суспільного життя (держава – „нічний сторож”). Проте поняття „ліберальна демократія” зовсім не означає, що в політичній системі домінуючі позиції посідає ідеологія лібералізму. До ліберальних демократій належать і країни, в яких популярною є ідеологія соціал-демократії, як, приміром, у Швеції, де завдяки тривалому правлінню Соціал-демократичної робітничої партії (1932 - 1976 рр.) було розбудовано „шведську модель соціалізму”.

Говорити про панування якоїсь однієї ідеології в умовах демократії взагалі не коректно, бо, по-перше, демократичні режими за своїми

структурними характеристиками є режимами загального плюралізму, яким притаманний не тільки плюралізм політичний (багатопартійність, вільні змагання партій за урядову владу) та економічний (велика чисельність та багатоманітність самостійних суб'єктів економічної діяльності і вільна конкуренція між ними), але й ідеологічний (співіснування різних ідеологій та їх вільне змагання за уми людей) [1, с. 20]. По-друге, відкритий характер демократичних систем пом'якшує ідеологічні розбіжності. Прагнення вдосконалити суспільне життя, керуючись практичним досвідом, зумовлює запозичення одними ідеологіями раціональних ідей, які містяться у інших. Так, в умовах становлення монополістичного капіталізму, який ніс загрозу вільній конкуренції та сприяв посиленню соціального розшарування, лібералізм переглянув своє ставлення до ролі держави і висунув ідею регульованого капіталізму. У неоліберальній доктрині наголошується, що вільне суспільство передбачає обмеження свободи тих елементів, які зазіхають на свободу інших, бо свобода передбачає рівність умов конкурентної боротьби. Забезпечити повернення до вільної конкуренції має держава шляхом регулювання економічної діяльності за допомогою податків, кредитів, позик, дотацій, антимонопольного законодавства тощо. Для подолання соціальних конфліктів держава має забезпечити необхідний прожитковий мінімум кожному членові суспільства, активно боротися проти безробіття, злиднів, інших соціальних негараздів [2]. З іншого боку, соціал-демократи, переконавшись у тому, що найсприятливіші умови для соціально-економічного розвитку створюються на ґрунті ринкової (капіталістичної) економіки, у другій половині ХХ століття остаточно відмовились від ідеї „усуспільнення виробництва”, звівши сутність соціалістичної ідеї до справедливого розподілу суспільних благ [3, с. 24 - 31].

Поняття „ліберальна демократія” сьогодні характеризує не стільки ідеологічні джерела (доктрину лібералізму) та економічне підґрунтя (вільний ринок) режиму, а насамперед те, що це „політичний режим з добре розвиненими та міцно захищеними особистими та груповими свободами” [4, с. 12]. Основні властивості ліберальної демократії узагальнив Л. Даймонд: 1) реальна влада належить виборним особам і тим, що призначаються ними; 2) виконавча влада конституційно обмежена; 3) підзвітність виконавчої влади забезпечується незалежною судовою владою, парламентом, обмундсменами, генеральними аудиторами; 4) є реальна можливість чергування партій при владі; 5) жодній групі, що дотримується конституційних принципів, не відмовлено у праві створювати свою партію і брати участь в електоральному процесі; 6) культурним, етнічним, конфесійним та іншим меншинам, так само, як і групам більшості, не забороняється захищати свої інтереси у політичному процесі та використовувати свою мову і культуру; 7) окрім партій і періодичних виборів існує багато інших каналів висловлювання та представництва інтересів і цінностей громадян – автономні асоціації,

рухи та групи, які громадяни можуть створювати і до яких мають право приєднуватися; 8) існують альтернативні джерела інформації, незалежні ЗМІ, до яких громадяни мають необмежений політичний доступ; 9) індивіди користуються основними свободами, включаючи свободу переконань, думок, обговорення, слова, публікацій, зборів, демонстрацій, подання петицій; 10) усі громадяни політично рівні, хоча й відрізняються за обсягом політичних ресурсів, які мають у своєму розпорядженні; 11) особисті та групові інтереси ефективно захищені незалежною, позапартійною судовою владою, чії рішення визнаються і втілюються у життя іншими центрами влади; 12) влада закону захищає громадян від свавільного арешту, вигнання, терору, тортур та невинуватого втручання в їх особисте життя з боку не тільки держави, але й організованих антидержавних сил [4, с. 13 - 14].

Усвідомивши ці критерії, спробуємо чесно відповісти на запитання: чи може вважатися демократією система, у якій громадяни не користуються особистими та груповими свободами, або політичні права і громадянські свободи не мають ефективного захисту, або не існує необхідних для цього інституційних структур і нормативної бази? На мою думку – ні, бо якось не віриться у можливість існування демократії рабів, демократії кріпаків, демократії взагалі невольних людей. Так чому ж і сьогодні з'являються „демократичні” проекти, альтернативні ліберальній демократії?

Поширення у світі свободи і демократії

Появу альтернативних „демократичних” проектів спричиняють, передусім, провідні тенденції світового політичного процесу. Сучасний етап політичного розвитку людства характеризується збільшенням зони свободи (таблиця 1).

Таблиця 1

Збільшення свободи у світі

	1975		1985		1995		2005		2007	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Вільні країни	40	25,0	56	33,5	76	40,0	89	46,0	91	47,0
Частково вільні країни	53	34,0	56	33,5	62	32,0	58	30,0	58	30,0
Невольні країни	65	41,0	55	33,0	53	28,0	45	24,0	45	23,0

Джерело: [5].

За даними Freedom House, нині у світі налічується 91 „вільна країна” (47 % від загального числа сучасних країн), населення яких становить майже три мільярди осіб (46 % світового населення). Ще півтора мільярда людей (18 %) живе у 58 „частково вільних країнах” (30 %)

Збільшення зони свободи корелюється з поширенням демократії. Загальна кількість країн, політичні режими, яких відповідають мінімальному критерію демократичного урядування, становить 123, що дорівнює 64 % від загального числа політичних режимів (таблиця 2).

Таблиця 2

Світове поширення демократії

	1974		1987		1991		1997		2007	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Електоральні демократії	39	25	66	40	91	50	117	61	123	64

Джерела: [6, 7].

Домінування демократій на мапі світу та неухильне збільшення вільних суспільств обумовлюються наступними обставинами.

По-перше, на сьогодні ліберальні демократії є найбільш досконалими суспільно-політичними системами, які у довгостроковому вимірі демонструють найбільш динамічні і стабільні темпи науково-технічного та соціального прогресу, зростання суспільного виробництва та добробуту населення; забезпечують найвищий рівень продуктивності праці й соціального захисту; створюють умови для реалізації прав і свобод та виявлення творчого потенціалу громадян у різних галузях суспільного життя. Найбільш індустріально розвинені та фінансово потужні країни світу є ліберальними демократіями. Аналіз кореляції між рівнем соціально-економічного розвитку і характером політичного режиму свідчить, що, незважаючи на наявність чи ненаявність природних ресурсів, ліберальні демократії забезпечують високий рівень соціально-економічного розвитку; натомість багаті природні ресурси у країнах з авторитарним правлінням зовсім не гарантують його.

По-друге, тоталітарні та авторитарні режими скомпрометували себе. Маючи здатність (за певних передумов) швидко вирішувати деякі економічні та політичні проблеми, вони виявились неспроможними забезпечити послідовний суспільний поступ. До того ж, соціальна ціна, яку авторитарії платять за вирішення актуальних питань, непромірно висока (вони діють, не рахуючись із жертвами) порівняно з результатами.

По-третє, в сучасних умовах, коли не існує жодної іншої глобальної системи міжнародних стосунків окрім системи „вільного світу”, розвиток перехідних суспільств багато в чому залежить від західних демократій. У період „холодної війни” вони підтримували чимало авторитарних режимів за умови їх антикомуністичної та антирадянської спрямованості. Крах світового комунізму зняв таку мотивацію. Дійшовши висновку, що відкриті системи створюють сприятливіші умови для політичної модернізації, західні демократії посилили тиск на уряди перехідних

країн, аби примусити їх діяти в демократичному річизці, до максимального використання потенціалу свого народу в реформуванні суспільних відносин [8, с. 132 - 134]. Не бажаючи більше миритися зі злочинами проти людяності, що чиняться в окремих країнах, західні демократії не зупиняються перед застосуванням щодо злочинних режимів військових санкцій.

Оскільки усі автократичні типи політичних режимів на сьогодні зазнали морального краху, сучасним диктаторам нічого іншого не залишається, як наряджати свої режими у одягу демократії. Р. Даль зазначає: „...однією з найвідчутніших змін у межах нашого століття було зникнення режимів, які відверто заперечували законність участі суспільства в управлінні країною. Існує лише кілька країн, які й досі не надали хоча б символічного права голосу своїм громадянам або не проводять хоча б символічних виборів” [9, с. 11].

Два підходи до розуміння демократії

Хоч проектів „демократії”, альтернативних ліберальній, створено чимало, але усіх їх об’єднує те, що у їхньому підґрунті лежить **волонтарний підхід** (від лат. *voluntas* – воля) до розуміння сутності політичної демократії. Демократія, згідно з ним, розглядається як політичний режим, за якого **народ через своїх представників у владних структурах реалізує свою волю**. Таке трактування сутності демократії має дві головні вади.

Перша – **постулат щодо „волі народу”**. Оскільки у природно диференційованому суспільстві, де інтереси різних верств і прошарків суспільства часто входять у суперечність, сформуванню „волю народу” є справою досить проблематичною, то „воля народу” зазвичай трактується як воля більшості. Але, як зауважує Й. Шумпетер, „воля більшості є воля більшості, а не воля „народу” [10, с. 338]. Підміна волі народу волею більшості призводить до нівелювання прав соціальних, етнічних, релігійних та інших меншин.

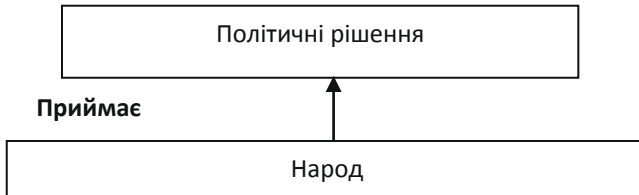
Друга вада полягає в **ігноруванні ролі процедурних засад одержання представницького мандату**. Брак чіткого розуміння процедур, необхідних для формування представницьких інститутів, несе в собі потенційну небезпеку узурпації права на артикуляцію волі народу (більшості) окремими політичними силами або навіть особами.

На відміну від волонтарного, **процедурний підхід** (від лат. *procedere* – просуватися), що сьогодні домінує у політичній науці, в підґрунтя розуміння демократії поклав саме демократичну процедуру. За цим підходом „воля народу” трактується не як мотиваційна сила політичного процесу (що притаманне волонтарному підходу), а як його продукт, який виробляється через певні процедури.

Сучасна демократія ґрунтується на двох формах здійснення: прямій (безпосередній) та представницькій (репрезентативній). **Пряма форма** має такий механізм реалізації демократичного врядування (схема 1):

Схема 1

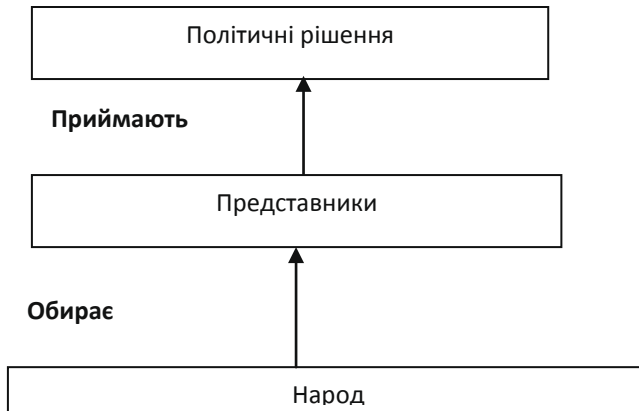
Механізм здійснення прямої демократії

Пряма форма демократії панувала у Стародавній Греції, де важливі політичні рішення ухвалювалися народом (демосом) на народних зборах (агорі). Проте таке врядування могло функціонувати тільки у невеликих державах, де всі громадяни мали можливість зібратися разом і вирішувати політичні проблеми. Природний процес укрупнення держав призвів до загибелі античних полісів та разом з ними й античної (полісної) демократії. Відродження політичної демократії відбулося у нові та новітні часи внаслідок буржуазних революцій та буржуазних реформ, але це був вже новий її різновид. В сучасних демократіях переважна більшість політичних рішень стала ухвалюватися не народом, а представниками, яких народ обрав до представницьких структур (схема 2).

Схема 2

Механізм здійснення представницької демократії

Наявність в сучасних демократіях процесу передачі влади від народу до його представників визначає чільне місце процедури у здійсненні демократичного врядування. М. Сейвард наголошує: „...демократична процедура представляє принцип, вищий за всі інші” [11, с. 35].

У підґрунті демократичної процедури лежать **вибори** – політична дія, внаслідок якої громадяни делегують певним особам владні повноваження.

С. Хантінгтон зазначає, що, незважаючи на багатоманітність форм демократичного врядування, „за всіх демократичних режимів головні урядові особи обираються в ході змагальних виборів, у яких може брати участь більша частина населення” [12, с. 122]. Вибори є прямою формою здійснення демократії, проте їх значення в механізмі демократичного врядування зумовлюється тим, що саме **через вибори відбувається перехід від прямої демократії до представницької**. Але не будь-яка дія, яку називають виборами, є насправді вибором. Для того, щоб громадяни дійсно могли обирати, політичні вибори мають бути вільними, конкурентними (альтернативними), загальними, транспарентними (прозорими). У цьому контексті прикметник **вільні** означає, що в ході виборів громадяни висловлюють своє волевиявлення, тобто вільно (без будь-якого тиску і примусу) визначають своїх представників до владних структур; **конкурентні** – на виборах існує реальна конкуренція усіх політичних сил та кандидатів, що діють у межах демократичної конституції та законодавства, і громадяни можуть вибрати з них тих, які, на їхню думку, мають більшу здатність репрезентувати їх інтереси; **загальні** – виборцями є усі правоздатні громадяни, які досягли певного віку; **транспарентні** – на усіх етапах виборчого процесу забезпечується ефективний контроль за його перебігом з боку структур громадянського суспільства та міжнародної демократичної спільноти.

Другою важливою складовою демократичної процедури є **формування за результатами демократичних виборів урядової влади**. Й. Шумпетер наголошує: „...за демократичного устрою головною функцією електорату є створення уряду” [10, с. 339]. Хоч у сучасному світі уряд ніде прямо не обирається народом, але за демократичного врядування у підґрунті процесу його створення лежать вибори. У демократичних країнах уряд формується або парламентом (як у Великій Британії), або президентом (як у США), або спільно обома цими політичними інститутами (як у Франції). Але для визнання політичного режиму демократичним необхідно, щоб структури, які безпосередньо беруть участь у формуванні уряду, були обрані народом на демократичних виборах.

Проблема становлення демократії у перехідних суспільствах

З формуванням уряду на ґрунті вільних виборів процес демократизації не закінчується, а лише відбувається перехід від одного його етапу – **запровадження демократії до іншого – усталення демократії** [13]. Демократичний режим з’являється як **електоральна демократія** (від англ. **election** – вибори), тобто як режим, що забезпечує певний набір громадянських свобод, необхідних, щоби змагання за урядову владу та політична участь мали реальний сенс [4, с. 11]. Електоральна демократія, являючи собою початкову стадію розвитку демократії, суттєво відрізняється від її зрілої стадії – ліберальної демократії. **На початковій стадії демократичний режим функціонує не на власній**

соціальної та культурної основі, а на тій, що дісталася йому від попереднього режиму. Нерозвиненість громадянського суспільства, брак демократичної культури, наявність значних груп населення, які з різних причин свій інтерес пов'язують з реставрацією авторитарного правління, несформованість інституціональної системи демократичної влади та її нормативної бази створюють великі проблеми для транзитивних демократій [14]. Зміст демократичного транзиту власне й становить розв'язання цих проблем, внаслідок чого відбувається розширення поля свободи, зміцнення інституційних засад та правових гарантій її здійснення і, як результат, переростання електоральної демократії у ліберальну. На відміну від електоральної, ліберальна демократія є сталою стабільною системою, яка, функціонуючи на власній соціальної та культурної основі, забезпечує реалізацію в повному обсязі політичних прав і громадянських свобод. За висловом А. Пшеворського, виникає „демократія, що сама себе підтримує” [15, с. 62]. Саме **набуття політичною системою якості ліберальної демократії і варто визнати за кінцевий пункт демократичного транзиту.**

Просування до ліберальної демократії має здійснюватися з урахуванням специфічних особливостей кожного конкретного суспільства. „Твердження про дієвість демократії позбавлені будь-якого сенсу поза конкретним часом, місцем та умовами”, – вважає Й. Шумпетер [10, с. 302]. Намагання швидко втілити в життя усі політичні стандарти, притаманні ліберальним демократіям, в умовах транзитивних суспільств часто призводять до створення сприятливих умов для консолідації антидемократичних елементів, поширення впливу деструктивних (щодо розбудови демократії) сил, що, у свою чергу, загострює політичні конфлікти, дестабілізує політичну систему. Відтак виникає реальна небезпека для подальшого розвитку демократичного процесу. Головною суперечністю транзитивних демократій є суперечність між демократизацією і стабільністю, суть якої полягає в тім, що швидка демократизація, яка здійснюється без урахування специфіки конкретної ситуації, породжує нестабільність, натомість потреби стабілізації політичної системи вимагають певного обмеження демократичної процедури.

Для ліберальних демократій не характерні обмеження на створення політичних партій. „Ліберальну демократію важко поєднати із заборонаю політичних партій, навіть коли йдеться про тоталітарні партії”, – вважають Ш. Деббаш і Ж.-М. Понтье [16, р. 317]. Проте історичний досвід свідчить, що свобода діяльності антисистемних партій становить небезпеку для транзитивних демократій. Згадаймо хоча б те, що внаслідок нездатності захистити демократію від тоталітарних сил загинула Веймарська республіка. Врахувавши це, влада Західної Німеччини в період переходу країни від тоталітаризму до демократії двічі забороняла діяльність окремих політичних партій: 1952 року – неонацистської Німецької імперської партії, 1956 року – Комуністичної партії Німеччини. Коли

ж демократична система стабілізувалася, обмеження щодо створення антисистемних партій було скасовано. 1964 року у ФРН було створено праворадикальну Націонал-демократичну партію, 1968 року – Німецьку комуністичну партію, але внаслідок перетворення політичної культури західнонімецького суспільства (1953 року тільки 50 % населення вважало демократію найкращою формою врядування для Німеччини, 1972 року – 90 % [12, с. 284]) ці партії не змогли набути громадської підтримки: вони не потрапили до парламенту і внаслідок цього не можуть істотно впливати на політичну систему. Нині у посткомуністичних демократіях, де загострилися міжетнічні та міжконфесійні відносини, існують сепаратистські настрої, не допускається створення політичних партій на етнічній та конфесійній основі (Албанія, Болгарія, Грузія, Молдова) або ж регіональних партій (Україна) [17, с. 67 - 68].

Одним із виразних індикаторів сучасної демократії є загальне виборче право [18, с. 11]. Але у низці новоутворених посткомуністичних країн (Естонія, Латвія, Словенія) право набуття громадянства та, відповідно, виборчих прав для мігрантів суттєво обмежувалося. Застосування обмежень обумовлювалося ворожим ставленням з боку більшості осіб, які перебралися до цих країн за комуністичних режимів з інших республік колишніх СРСР та СФРЮ до проголошення їх державної незалежності. У Словенії це знайшло прояв у підтримці мігрантами (переважно етнічними сербами) дій Югославської народної армії у „десятиденній війні”, розв’язаній у відповідь на рішення Скупщини Словенії (25 червня 1991 року) про вихід цієї республіки зі складу Югославії. В Естонії та Латвії обмеження зумовлені неприйняттям більшістю мігрантів відновлення державної незалежності цих країн, а також кардинальною зміною етнічного складу населення, що відбулося за часів радянської окупації (1940 - 1991 роки). На момент відновлення незалежності питома вага корінного етносу становила у Естонії 61,5 %, у Латвії – 52 % [19, с. 124, 149]. Що стосується впливу цих обмежень на розвиток демократичного процесу, то треба враховувати наступне. По-перше, критерієм їх застосування був не етнічний чинник (належність до некорінних етнічних груп), а політичний (лояльність до новоутвореної державності). Мігрантам, котрі брали участь у національно-визвольних змаганнях, громадянство надавалося. По-друге, такий захід являв собою саме обмеження, а не скасування політичних прав. У Естонії, приміром, мігрантам надається право брати участь у місцевих виборах. По-третє, обмеження мають тимчасовий термін дії. Діти мігрантів, які народилися у цих країнах після набуття державної незалежності, мають право на громадянство за фактом народження. Можна сперечатися щодо правомірності такого заходу, але завдяки йому було створено перепону для проникнення у політичну систему деструктивних сил, що сприяло швидкій консолідації політичної еліти та створенню ефективного механізму політичної влади. В результаті в короткий термін у Естонії, Латвії та Словенії було розбудовано національну державність, успішно

здійснено економічні та політичні реформи. Прийняття цих країн до НАТО (26 березня 2003 року) та Європейського Союзу (1 травня 2004 року) – міжнародних організацій, які висувають до своїх членів суворі вимоги щодо демократичності їх політичних систем, – красномовно свідчить про успіхи цих країн у розбудові демократії.

Обмеження політичних прав хоч і є відхиленням від загальновизнаних демократичних стандартів, але за відповідної ситуації це стає необхідним для забезпечення демократичного поступу. Щоби рухатися вперед, транзитивні демократії повинні бути обороноспроможними, тобто мати здатність захистити себе від недемократичних сил. Проте позитивний вплив на розвиток трансформаційного процесу обмеження справлятимуть тільки за наступних умов: 1) вони мають стосуватися тільки тих акторів політичного процесу, які створюють реальну загрозу демократії; 2) рівень обмежень повинен бути адекватним цій загрозі; 3) запровадження обмежень має відбуватися через демократичну процедуру; 4) вони повинні мати тимчасовий (карантинний) характер; 5) при цьому не має заперечуватися політичний курс на розбудову ліберальної демократії; 6) не повинен скасовуватися плюральний, конкурентний характер політичної системи. Останнє є чи не найважливішим чинником демократизації суспільства. Фундатор транзитології Д. Растоу наголошує: „...демократія, за визначенням, є конкурентний процес, а у ході демократичної конкуренції перевагу одержують ті, хто може раціоналізувати свою прихильність новій системі, а ще більше – ті, хто щиро вірить у неї. ...у ході функціонування демократії відбувається дарвінівський відбір переконаних демократів, причому за двома напрямками – по-перше, серед партій, що беруть участь у загальних виборах, та по-друге, серед політиків, що змагаються за лідерство у кожній з цих партій” [20, с. 11].

Альтернативні проекти „демократії”

Зовсім інша ситуація виникає тоді, коли політичні режими, що декларують себе як демократичні, відкидають цінності ліберальної демократії та курс на її розбудову, а обмеження демократичної процедури набувають форми її заперечення. До таких належать режими „керованої демократії” (Н. Назарбаєва у Казахстані, І. Каримова в Узбекистані), „скерованої демократії” (У. Чавеса у Венесуелі), „дисциплінованої демократії” (військова диктатура у Бірмі). На відміну від класичних авторитарних режимів, переважна більшість сучасних „керуваних демократій” терплять існування опозиційних партій, але доти, доки ті не створюють загрозу режимові; проводять формально конкурентні вибори за участю опозиції, проте такі „вибори” не передбачають чесного суперництва, яке було б „здатне привести до відсторонення від влади правлячої партії” [15, с. 15]. Зміст „керівництва” демократією зводиться до того, що до виборів за будь-якої нагоди не допускаються опозиційні партії та окремі політики, які мають конкурентну спроможність щодо діючої влади; у ході

виборчого процесу вирішальну роль відіграє адміністративний ресурс; брак незалежних (від урядової влади) ЗМІ спричиняє навіювання виборців на підтримку режиму; влада унеможливує контроль за ходом виборчого процесу з боку опозиції та демократичних міжнародних структур. Результатом „коригування” виборчого процесу є „обрання” президентами винятково креатур правлячої еліти та утворення „кишенькових” парламентів, які слухняно ухвалюють рішення, пропоновані виконавчою владою.

За своєю сутністю демократія являє собою систему саморегулювання суспільного життя. „Демократія – це система розв’язання суперечностей, у якій... жодна сила не контролює те, що відбувається”, і у цьому сенсі вона являє собою „царство невизначеності”, – зазначає А. Пшеворський [15, с. 30, 138]. За демократичного режиму ніхто не має права заздалегідь визначати, кому належатиме урядова влада. „Демократія – це система, за якої партії програють вибори” [15, с. 28]. Таким чином, будь-який режим, що намагається шикувати (дисциплінувати) народ, незалежно від того, яким „демократичним” прикметником він прикриває свою сутність та які процедури для своєї легітимації використовує, не може розглядатися як демократичний.

Одним з різновидів керованих „демократій” є „суверенна демократія”. Це поняття, вкинуте у політичний лексикон заступником глави адміністрації президента РФ В. Сурковим, сьогодні стало офіційним брендом політичного режиму Росії. На відміну від багатьох керованих „демократій”, які необхідність управління політичною поведінкою громадян пояснюють тим, що народ з певних причин (відсталості, неосвіченості, неорганізованості тощо) сам не здатний усвідомити свого блага і зробити „правильний” політичний вибір, а тому потребує управління з боку певної сили чи лідера, „суверенна демократія” має більш розвинене концептуальне обґрунтування. Основні ідеї, покладені у підґрунтя концепції „суверенної демократії”, зводяться до наступного. Відмова від загальноновизнаних стандартів демократичного врядування виводиться з суверенітету держави. Оскільки кожна держава є суверенною (тобто джерело влади перебуває всередині її), то вона сама має вирішувати не тільки яке правління їй більше підходить, але і як його визначати. Заперечується курс на розбудову ліберальної демократії: „...досягнення стандартів західної ліберальної демократії в принципі можливе, але зовсім не для всіх”, – заявляє голова Державної Думи Росії Б. Гризлов [21, с. 7]. Це пояснюється цивілізаційними особливостями розвитку суспільства. З огляду на постулат про цивілізаційний детермінізм, стверджується, що західна (євроамериканська) цивілізація і російська (євразійська) розвиваються паралельно, внаслідок чого наслідування політичного досвіду Заходу для Росії є неприродним, згубним. Демократичність режиму виводиться з того, що російський народ ментально налаштований вручати свою долю харизматичному лідеру (цареві, генеральному секретареві правлячої

партії, президентові).

Як і всі альтернативні проекти, концепція „суверенної демократії” використовується для створення демократичного фасаду автократичного правління. Від транзитивних демократій, які вимушені в силу певних об’єктивних обставин обмежувати рівень політичної свободи, проте все ж, хоч і повільно, просуваються до стандартів вільного демократичного суспільства, російська „суверенна демократія” відрізняється тим, що демонструє стійку тенденцію руху в зворотному напрямі. За 1991 - 2007 роки показники стану політичних прав і громадянських свобод майже вдвічі погіршилися, внаслідок чого Росія перейшла з групи „частково вільних” країн до групи „невільних” (таблиця 3).

Таблиця 3

**Рейтинги свободи та громадянських прав у Росії
(за моніторингом програми Freedom in the Word)**

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Політичні права	3	3	3	3	3	3	3	4	4	5	5	5	6	6	6	6
Громадянські свободи	3	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5	5	5	5	5
Загальний рейтинг	3	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	4	4,5	5	5	5	5,5	5,5	5,5	5,5
Статус країни	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF	NF	NF	NF	NF

Примітки: PF – частково вільна; NF – не вільна.

Джерело: [5]

Відповідно погіршувалися й показники демократичності політичного режиму і після парламентських виборів 2003 року та президентських виборів 2004 року. Росія стала країною з напівконсолідованим авторитарним режимом (таблиця 4).

Окрім функції легітимації режиму концепція „суверенної демократії” виконує ще й низку інших: 1) нейтралізації критики режиму з боку західних демократій; 2) акумуляції протестних настроїв, що спостерігаються у значної частини суспільства, та їх каналізації у антизахідному напрямі; 3) дискредитації демократичних сил як представників чужої культури.

Таблиця 4

**Рейтинги демократизації Росії
(за моніторингом програми Nation in Transit)**

	1997	1998	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Виборчий процес	3,50	3,50	4,00	4,25	4,50	4,75	5,50	6,00	6,25	6,50
Громадянське суспільство	3,75	4,00	3,75	4,00	4,00	4,25	4,50	4,75	5,00	5,25
Незалежність ЗМІ	3,75	4,25	4,75	5,25	5,50	5,50	5,75	6,00	6,00	6,25
Врядування	4,00	4,50	4,50	5,00	5,25	5,00	5,25	5,75	6,00	6,00
								Місьцеве	5,75	5,75
Судова система	4,00	4,25	4,25	4,50	4,75	4,50	4,75	5,25	5,25	5,25
Корупція	н/а	н/а	6,25	6,25	6,00	5,75	5,75	5,75	6,00	6,00
Рейтинг демократії	3,80	4,10	4,58	4,88	5,00	4,96	5,25	5,61	5,75	5,86
Характер політичного режиму	TG	TG	TG	TG	TG	TG	SCA	SCA	SCA	SCA

Примітки: TG – перехідне врядування; SCA – напівконсолідований авторитарний режим.

Джерела: [22, р. 12 - 18; 23]

Висновки

Усі моделі „демократії”, які є альтернативними ліберальній, – це політичні утопії. Демократичний режим може встановлюватися та розвиватися не інакше, як через забезпечення індивідуальних, групових та особистих свобод громадян. Намагання спрямувати розвиток електорального режиму в інше річище, ніж до якості ліберальної демократії, призводять до його виродження в автократію. Досвід післявоєнних Німеччини, Японії, Ізраїлю, а в наші дні Хорватії, Болгарії, Албанії, Монголії, свідчить, що особливості історичного розвитку, національної культури, релігії, ментальних особливостей народу не стають нездоланною перешкодою на шляху демократизації. Інша справа, що одним країнам для досягнення якості ліберальної демократії треба долати менше перешкод, і тому вони здатні легше та швидше досягнути її; інші зустрічаються з більшими труднощами, внаслідок чого процес трансформації стає більш суперечливим і тривалішим за часом.

Подолання перешкод на шляху до вільного демократичного суспільства нерідко потребує впровадження певних обмежень політичної свободи. Відмінності таких обмежень за демократичних режимів від фактичного заперечення політичної свободи автократіями полягають в причинах їх застосування, їх характері та наслідках. Транзитивні демократії вимушені застосовувати обмеження внаслідок загроз демократичному розвитку. Такі обмеження мають тимчасовий (карантинний) характер; вони спрямовані проти антидемократичних сил і сприяють просуванню суспільства демократичним шляхом. Натомість автократії застосовують політичні

„обмеження” для збереження влади правлячої еліти. Ці „обмеження” не лімітовані в часі й спрямовані проти демократичних сил. Їх наслідком є розвиток тенденції відхилення від стандартів демократичного врядування. Демократична трансформація суспільства великою мірою залежить від його політичної еліти. Найважливішою передумовою демократичного розвитку будь-якої країни є орієнтація цієї еліти на ідеали ліберальної демократії та готовність дотримуватися фундаментальних принципів демократичної процедури.

Література:

1. **Романюк О. І.** Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 555: серія: „Питання політології”, вип. 4. – Харків, 2002. – С. 16 - 25.
2. **Романюк А.** Что такое либерализм? // Ліберальна газета. – 1997 – № 5 (16 липня). – С. 7.
3. Современная социал-демократия: словарь-справочник / В. Я. Швейцер; под общ. ред. А. А. Галкина. – М.: Политиздат, 1990. – 287 с.
4. **Даймонд Л.** Прошла ли „третья волна” демократизации? // Полис. – 1999. – № 5. – С. 10 - 25.
5. www.freedomhouse.org/uploads/fiw/FIWAAllScores.xls
6. www.freedomhouse.org/uploads/pdf/Charts2006.pdf
7. www.freedomhouse.org./template.cfm?page368year=2007
8. Звіт про світовий розвиток. Важке завдання розвитку / Світовий банк реконструкції і розвитку. – Київ: Абрис, 1994. – 270 с.
9. **Даль Р. А.** Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Пер. з англ. – Харків: Каравела, 2002. – 216 с.
10. **Шумпетер Й. А.** Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – 526 с.
11. **Сейвард М.** Теорія демократії і показники демократизації // Визначення і вимірювання демократії / За ред. Д. Бітема. Пер. з англ. – Львів: Літопис, 2005. – 318 с.
12. **Хантингтон С.** Третья волна. Демократизация в конце XX века / Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2003. – 386 с.
13. Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / Ed. by G. O'Donnell, P. C. Schmitter, L. Whitehead. – Baltimore (MD), L.: Johns Hopkins University Press, 1986. – 218 p.
14. **Романюк О.** Транзитивні демократії (про визначення характеру політичних режимів перехідних суспільств) // Людина і політика. – 2004. – № 2 – С. 23 - 30.
15. **Пшеворский А.** Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2000. – 320 с.

16. **Debbasch Ch., Pontier J.-M.** Introduction la politique. – Paris: Dallor, 1982. – XXI, 472 p.

17. **Юдин Ю. А.** Политические партии и право в современном государстве. – М.: ФОРУМ–ИНФРА–М, 1998. – 288 с.

18. **Шведа Ю. Р.** Теорія політичних партій та партійних систем. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.

19. Национальный состав населения СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. / Госкомстат СССР. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 159 с.

20. **Растой Д. А.** Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. – № 5 – С. 5 - 15.

21. **Грызлов Б. В.** „Цветные революции”: имели ли место „демократический прорыв”? // Философские науки. – 2006. – № 8. – С. 5 - 15.

22. Nations in Transit 2003. Democratization in East Central Europe and Eurasia / Ed. by A. Karatnycky, A. Motyl, A. Schnetzer. – N.Y.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003. – xix, 679 p.

23. [www.freedomhouse.org.hu/images/fdh_galleries\(NIT2007\)/raiting](http://www.freedomhouse.org.hu/images/fdh_galleries(NIT2007)/raiting)